
УДК 811.161.2'272:112

Оксана Данилевська (м. Київ)

ШКІЛЬНІ РЕАЛІЇ У СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ

(за результатами соціолінгвістичного дослідження)

У статті висвітлено результати соціолінгвістичного дослідження (анкетування, спостереження та асоціативний експеримент), яке мало на меті з'ясувати особливості формування та функціонування підліткового соціолекту. Проаналізовано своєрідність відображення шкільних реалій у свідомості українських підлітків. Обґрунтовано необхідність розглядати шкільну субмову крізь призму «підліткового бунту», який, з одного боку, зумовлює переважання в підлітковому соціолекті лексики негативної оцінки, а з іншого — визначає специфіку лінгвокреативних процесів у спільноті мовців цієї вікової категорії.

Ключові слова: соціолінгвістика, лінгвістика дитячої мови (онтолінгвістика), соціолект підлітка, шкільний жаргон, мовна свідомість, підліткова лінгвокреативність.

Різноаспектні дослідження мовної особистості як напрям лінгвістичних студій уже втратили статус піонерських в україністиці, проте залишаються актуальними. Має перспективу, зокрема, розпрацювання комплексу проблем становлення мовної особистості дитини [23: 3], що належать до сфери психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгводидактики та інших мовознавчих дисциплін. Із 60-х рр. ХХ ст. бурхливо розвивається галузь лінгвістики, яку називають *лінгвістикою дитячої мови/мовлення*, або *онтолінгвістикою*. Як зазначає С. Цейтлін, мову дітей досліджують сьогодні в межах різних лінгвістичних напрямів, підходів та концепцій, що й зумовлює розмаїття шкіл [26: 8]. Найбільше студій присвячено раннім періодам мовного розвитку. Класикою психолінгвістики з цієї проблематики стали праці Л. Виготського, О. Гвоздьова, О. Леонтєва. У сучасному мовознавстві концепції згаданих учених розвивають та поглиблюють О.Божович, І. Горелов, О. Земська, Е. Ісеніна, О. Кубрякова, Н. Лепська, В.Харченко, С. Цейтлін, А. Шахнарович та ін. В українській

© О.М. ДАНИЛЕВСЬКА, 2009

лінгвістиці до проблеми мовного розвитку дітей дошкільного віку зверталися О. Моїсеєнко, О. Рудьова, О. Снітко, І. Сухан, О. Холод, прагнучи поєднати досвід вітчизняної психолінгвістики та зарубіжних шкіл, що спеціалізуються на соціолінгвістичному вивченні дитячого мовлення (Е. Сноу, Ш. Фергюсон), етнолінгвістичному (Е.Очс, Б.Б.Чіффелін, С.Ервін-Тріпп), когнітивному (Ф.Кордьє).

У соціолінгвістиці вік людини-мовця є одним із параметрів дослідження соціальних відмінностей у функціонуванні мови. У зв'язку з цим мовознавці не оминають увагою процеси засвоєння дітьми соціальних норм спілкування, мовного етикету, а також той особливий реєстр, яким послуговуються дорослі, спілкуючись із дітьми [7: 80]. Не менш актуальною є проблема дослідження механізмів конструювання мовних кордонів соціальних груп. Цей напрям, зокрема, розвивають мовознавці, які досліджують молодіжне жаргонне мовлення [5]. З особливостями мови дітей мають справу й ті лінгвісти, у колі наукових інтересів яких перебуває мовна особистість [17; 18]. Лінгвістика дитячої мови пов'язана і з лінгвогендерологічними студіями [9]. Актуальними є дослідження мови дітей у багатомовному соціумі. Чималий матеріал накопичено і в макросоціолінгвістичних дослідженнях, зокрема у зв'язку з проблемами мовної освіти як одного з інструментів мовної політики та в контексті механізмів соціалізації [19: 160]. В. Карасик вважає важливою науковою проблемою, що потребує дослідження, проблему мовної індексації статусу людини в мовленні дітей різних вікових категорій [15: 58].

Навіть такий стислий огляд наукової літератури переконує, що дослідження мови дітей — перспективний напрям лінгвістики, який в Україні поки що робить перші кроки. Так, малодослідженими є особливості комунікації в системі „дорослий — дитина”. Варто наголосити, що на увагу дослідників заслуговує не тільки та „особлива” мова, якою дорослі звертаються до немовлят або малюків перших років життя, а й дискурс усього розмаїття комунікативних ситуацій, у яких вік співрозмовників є визначальною характеристикою. Чекає на дослідження в цьому аспекті, як слушно зауважує Н. Дзюбишина-Мельник, література для дітей — дитяча публіцистика, красне письменство, навчально-пізнавальна література [12; 13; 21]. Досі не досліджено мову кіноіндустрії для дітей.

У зв'язку з цим К. Седов наголошує, що розвиток мовної здатності в шкільному віці відбувається шляхом удосконалення дискурсивної діяльності та дискурсивної поведінки. У цьому сенсі кожен віковий період має свої особливості. Чи не найскладнішим періодом онтогенезу психологи вважають підлітковий вік, який визначають як період докорінної перебудови психіки, коли закладаються основи свідомої поведінки, формуються ціннісна та мотиваційна сфери особистості.

Характерною ознакою підліткового віку, зазначають психологи, є амбівалентність і парадоксальність психіки, що виявляється у внутрішніх суперечностях, невизначеності рівня уподобань, підвищеній

сором'язливості, з одного боку, та агресивності, схильності обстоювати екстремальну позицію та неординарні погляди, судження й оцінки, — з іншого [22: 16]. В онтолінгвістиці підлітковий вік визначають як період удосконалення дискурсивного мислення, адже до 10 — 11 років мовна особистість уже здатна продукувати спонтанні зв'язні, композиційно завершені тексти [23: 279], що узгоджується з висновками психологів про „колосальне покращення в підлітків референтних комунікативних навичок” [27: 546]. Науковий інтерес до цієї вікової категорії психолінгвісти мотивують кількома обставинами: по-перше, підлітки — істотна частина мовців; по-друге, їхній лексикон, відкритий для впливів з боку різних форм національної мови, містить чимало власне „підліткових” слів; по-третє, вивчення мовної свідомості підлітків дає змогу прогнозувати індивідуальний мовний розвиток особистостей, які в найближчі 30 років визначатимуть мовне, духовне та матеріальне життя суспільства [11].

Мовний портрет сучасного підлітка не буде правдивим, якщо, реконструюючи його, не брати до уваги соціальні характеристики цієї вікової категорії. Усі підлітки перебувають на утриманні батьків або держави, а тому соціальний статус підлітка мало відрізняється від соціального статусу дитини. Водночас підлітки — це школярі, для яких систематична освіта є безальтернативним, запропонованим дорослими способом вростання в соціум. Міра усвідомлення цього факту разом із особливостями розвитку психіки істотно змінюють ставлення підлітків до себе й до соціуму, що виявляється в потребі вибіркового спілкування з однолітками та протиставленні себе дорослим. Не останню роль у цьому відіграє і відносне відокремлення школярів від решти суспільства в умовах навчального закладу. Щоправда, для сучасних державних шкіл доцільно вести мову лише про певні, соціально зумовлені обставини, у яких розгортається процес освіти, а не про стану закритість, як це було, приміром, у духовних школах ХІХ століття [24: 117]. Та попри незначні застереження соціологи наполягають на соціальних передумовах „підліткового бунту”. Розмірковуючи про сутність освіти, Е.Гіденс покликається на М. Фуко, який обґрунтовував виникнення школи як частини адміністративного апарату сучасної держави. Розвиваючи цю тезу, вчений наводить чимало спостережень сучасних соціологів, які переконані, що школи виникли, щоб упоратися з чотирма важливими завданнями: забезпечення нагляду за поведінкою, розподіл осіб за професійними ролями, засвоєння головних цінностей та набуття визначених суспільством навичок і знань. „Школа перетворилася на опікунську організацію, — резюмує дослідник, — оскільки її відвідування є обов'язковим, а дітей з раннього дитинства аж до початку трудової кар'єри тримають подалі від вулиці” [10: 485]. Соціологи зазначають, що в школі навчають багато такого, що не має нічого спільного з офіційним змістом освіти. Передусім ідеться про те, що школи є механізмом прищеплення ідеології пасивного споживання — некритичного сприйняття чинного соціального

ладу засобами дисципліни та регламентації. „Такі уроки не проводяться свідомо; вони імпліцитно присутні в шкільних заходах та організаціях. Прихований навчальний план навчає дітей, що їхня роль у житті означає „знати своє місце й тихо сидіти на ньому” [Там само]. Слушність таких міркувань підтверджують факти функціонування мови, а саме: наявність шкільної субмови (шкільного жаргону та підліткового соціолекту), яка виокремлюється в усіх суспільствах, де є організоване шкільне навчання, і якій властиві певні типологічні ознаки.

Індексом соціального статусу сучасних підлітків є підлітковий соціолект [4]. Підліткова субмова дедалі частіше потрапляє в коло наукових інтересів лінгвістів. Проте в україністиці лінгвістичних студій, присвячених зазначеній тематиці, досі небагато — здебільшого це принагідні згадки у зв'язку з молодіжним жаргоном.

Оскільки основним видом діяльності підлітків є шкільне навчання, важливою складовою їх мовної репрезентації є школа. У зв'язку з цим дослідники наголошують, що „мовна діяльність дитини-підлітка розгортається у двох сферах спілкування: 1) формальній, навчальній сфері; та 2) неформальній, родинно-побутовій і сфері дозвілля” [14]. Але реконструювати образ школи в мовній свідомості сучасних українських підлітків — не зі спогадів (навіть якщо це власні враження, бо, належачи минулому, вони завжди відповідно орнаментовані), а зі свіжих рефлексій, які відбуваються в мить теперішнього школярства, зважаючи лише на одну сферу спілкування, навряд чи можливо. Особливо з огляду на прагнення підлітків заперечувати формальні комунікативні норми. Такий підхід узгоджується з настановами сучасної соціолінгвістики, суть яких — у дослідженні мови „тут і тепер” [24: 45]; він дає змогу уточнити вікові закономірності мовного розвитку, з'ясувати динаміку мовних процесів (чи є, приміром, закономірним поширення некодифікованих мовних субкодів, властиве сучасному місту, або які причини істотного „омолодження” жаргонного мовлення). Незаперечна перспектива таких досліджень і в лінгводидактичному аспекті: з огляду на комунікативну природу процесу навчання можна припустити, що поліпшення його результативності залежить від того, наскільки успішною є комунікація учасників педагогічного дискурсу.

Формальне втілення шкільного світу — це передусім навчальні предмети та вчителі, різноманітні навчальні завдання, однокласники, перерви, канікули тощо. Якими постають ці реалії у свідомості українських школярів, прагнули з'ясувати за допомогою анкетування, проведеного в різних регіонах України навесні 2006-го р.

Запитання формулювали так, щоб актуалізувати комунікативний досвід школярів: за умовами анкети вони мали пригадати, як зазвичай говорять, спілкуючись з однолітками. Дітям пропонували записати, як у розмові з друзями вони називають *школу, директора школи, класного керівника, вчителів (математики, української мови, англійської мови, фізкультури, біології, природознавства, географії, зарубіжної літератури*

ри), однокласників, однокласниць, відмінника (відмінницю), батьків, контрольну роботу, домашнє завдання, шпаргалку, перерву, канікули, парту, погану оцінку, щоденник, класний журнал, учительську. Слід зазначити, що результати анкетування лише доповнюють спостереження спонтанного мовлення підлітків, бо, зрозуміло, мають істотне суб'єктивне тло, властиве анкетам. Водночас ці результати дають змогу окреслити асоціативні профілі мовної свідомості школярів. Стаття ґрунтується на матеріалі анкетування учнів 5 — 9 класів Закарпатської та Івано-Франківської областей. Кількісні показники наведено в Табл. 1.

Таблиця 1

Регіон	5 клас		7 клас		9 клас		Загальна кількість
	Хл.	Дівч.	Хл.	Дівч.	Хл.	Дівч.	
Закарпатська область	45	48	—	—	50	54	197
Івано-Франківська область	22	42	28	57	46	65	260

Образ школи втілюється в кількох лексико-семантичних полях, найбільш структурованим з яких є ЛСП „Людина”. У цьому полі найбільше номінацій містить лексичний ряд „Однокласники/однокласниці”. Анкети закарпатських школярів засвідчують, зокрема, такі номінації однокласників: *дітвора, діти, дрині/дричі, друзі, дураки, дурбеліки, ідіоти, козли, лопухи, малишня, народ, одники, отелепи, пацани, придурки, психи, сокласники, стадо, хлопці, штріхи* *.

Для називання однокласниць школярі пропонують інший ряд: *дебілки, дівки, дрочки, дури, дурочки, кози, кралі, лижі, марьки, народ, однокласки, п'явки, піфи, сокласниці, сучки, тьоли, чучала*.

Анкети підлітків з Івано-Франківської області дають змогу доповнити перелік, а саме: баби, берези, голубці, дівулі, дружбани, малі, подруги, реперки, товариші, чуваки. Нерідко підлітки наводять приклади прізвиць і дівчат (*Губата, Салтисон*), і хлопців (*Дуб, Миха*).

Впадає в око виразна оцінність вторинних номінацій, за якою ви-мальовується палітра міжособистісних стосунків школярів. Більшість реакцій утілюють зневажливе ставлення до класного товариства, особливо коли порівнювати анкети в гендерному аспекті. Власне агресивніші, образливіші номінації пропонують хлопці для дівчат, а дівчата для хлопців. Доволі типовою є така реакція: дівчата називають однокласниць *однокласницями, подругами, дівчатами*, натомість хлопців у тих самих анкетах названо *чуваками, придурками, дебілами*. Подібна тенденція спостерігається і в анкетах хлопців. Щоправда, високий відсоток реакцій (незалежно від статі та віку), які є нейтральними.

* Відтворюючи відповіді опитаних, намагалися зберегти особливості слововживання та орфографії.

За шкільною традицією на окрему назву заслужили відмінники, а також ті, хто не виявляє помітних успіхів у навчанні. Про перших свідчить такий синонімічний ряд: *атлічник, бараниця, ботанік, вискочка, відмайник, всезнайко/знайко, вундеркіндер, дурак, зануда, заучка, зубр, зубрило/зубрилко, малаток, ошколований, розумник/розумнячка, толкоголовий, фафуста, хвальковить, ходячий комп'ютер/ходяча енциклопедія.*

Розгалуженість синонімічних рядів, оцінні нюанси, втілені в назвах однокласників-однокласниць, зумовлені комунікативною потребою спілкування з однолітками, яка в підлітковому віці, за спостереженнями психологів, стає домінантною. Проте школа — це сфера переважно інституційного спілкування підлітків із дорослими, і підлітковий вік — це період, у який не тільки активізується потреба стабілізувати контакти з дорослими, а й загострюється прагнення задавати тон у спілкуванні з ними. Про це свідчить лексичний ряд „Учителі”, вибудований за результатами аналізу анкет українських школярів. Варто зазначити, що багато школярів, особливо серед п'ятикласників, називають учителів поза очі на ім'я по батькові, а старші підлітки — на ім'я, у якому оцінним маркером виступає суфікс, пор.: *Надійка; Надька, Ганька.* Динаміку вживання вторинних номінацій учителів відповідно до віку проілюстровано в Табл. 2.

Таблиця 2

Вік	Називають на ім'я та по батькові		Загальна кількість	Використовують вторинні номінації		Загальна кількість
	хлопці	дівчата		хлопці	дівчата	
10/11 років	23,4%	43, 7%	67,1%	11%	21,9%	32,9%
12/13 років	20%	30,6%	50,6%	13%	36,4%	49,4%
14/15 років	9,9%	22,5%	32,4%	31,5%	36,1%	67,6%

З-поміж номінацій учителів переважають ті, що вказують на предмет, який викладає вчитель. Це шкільні жаргонізми, відомі багатьом поколінням школярів (*див. Табл. 3*).

Таблиця 3

Назва навчального предмета	Вторинні номінації вчителів
Математика	Математичка, матьоха, математика, матка
Українська мова	Українка, украй, укромва, мова, мовознавка, мовенія, мовничка, українська
Англійська мова	Англічанка, англійка, англішка, іноземка, англіш, Англія, англійська
Природознавство/біологія, географія	Природа, природичка, природознавка
Зарубіжна література	Зарубіжка, зарубайка, зарубійка, зарлітичка, заруб, зарубка, зарубана, зарубіжканя, зарубіжничка, зарубіжна
Фізкультура	Фізкультурниця, фізкультуричка, фізра, фізор, фізвих, фізручка/фізрук, фізкультурник, фізкульт, фра, фізкультура

Характерною особливістю підліткової мовної спільноти є схильність до „маркування” осіб прізвиськами. Українські підлітки часто вигадують прізвиська своїм учителям. В основі прізвиськ здебільшого лежать:

— деталі змісту навчального предмета (вчителька української мови — *Козачка, Метод*; вчитель математики — *Косинус*; вчитель фізики — *Кулон*; вчителька природознавства — *Білка*; вчитель фізкультури — *Тарзан, Бігунець*; вчителька англійської мови — *міс Гаднерка*);

— особливості зовнішності та характеру вчителя (*Кнюпа* — невисока, з лагідною вдачею вчителька; *Паска* — опасиста, дуже добра вчителька; *Бомба, Шафа, Тумба* — крупна, сувора вчителька; *Жирафа* — висока вчителька; *Зубатик, Кривозуба, Губаня* — про вчителів із характерними особливостями зовнішності; *Кім у чоботях* — вчителька, яка віддає перевагу високим чоботам; *Блакитна Мрія* — вчителька, яка любить одяг та макіяж у синіх тонах; *Золота* — доброзичлива вчителька, з якою не трапляється конфліктних ситуацій);

— особливості мовлення вчителя або його комунікативної поведінки (*Тобта* — вчителька, яка часто вживає слово „тобто”); *Неетично* — вчителька, яка мотивує зауваження учням коментарем „Неетично”; *Наша школа*; *Будь ласка ідіть сюди* — про вчителів, які часто вживають відповідні словосполучення);

— особливості імені (*Омарушка* — від Марія, Маруся; *Дениска, Петрович, Теренташка, Пилип-зип, Ерна-цистерна* — від відповідних по батькові; *Горішок, Люта* — за прізвищем).

Часом прізвисько мотивоване кількома чинниками. Наприклад, вчительку математики на ім'я *Тамара Сергіївна* діти називають *ТС*, наслідуючи узвичаєний в геометрії спосіб позначення прямих.

Вигадуючи прізвиська, підлітки використовують різноманітний словотвірний потенціал мови. Форманти, виокремлені в структурі okazіональних антропонімів, дублюють загальномовні. Як слушно зауважує Ж.Колоїз, специфіка індивідуально-авторського іменотворення, яким є, безперечно, і підліткове, полягає в новій довільній комбінації адаптованих у системі мови слів, словоформ, коренів (основ) слів і службових елементів, що уможлиблює появу нових семантичних і функціонально-стилістичних відтінків [16: 124].

Проте здебільшого номінації виникають на основі метафоричного перенесення [8: 186 — 187]. Дослідники наголошують, що прізвиська свідчать про характер взаємин усередині групи, „оскільки будь-яка словесна взаємодія в певному колективі може стати смисловою тільки тоді, коли явно чи приховано встановлюються загальні терміни референції”, тобто прізвиська завжди є продуктом міжособистісних стосунків [2: 11 — 16] і в цьому сенсі можуть бути джерелами соціолінгвістичних, психолінгвістичних студій.

Особливі номінації українські школярі вигадують для класного керівника (куратора) та директора школи. Словотвірні тенденції в цих лексичних рядах ті самі, що й для решти вторинних номінацій учителів. Хіба що негативна конотація в них виразніша, пор.: класний

керівник — *керівничка, керя/кера/киря, класна, класнуха, класничка, класша, відьма, стерва, курвега*.

Варто зазначити, що схильність до маркування осіб прізвиськами виявляється в різні періоди підліткового віку неоднаково. Так, молодші підлітки вигадливіші (більшість нетипових номінацій належить саме п'ятикласникам, хоч багато учнів цієї вікової категорії взагалі не вживають жаргонних номінацій або прізвиськ, називаючи вчителів на ім'я по батькові, про що йшлося вище), натомість у новотворах старшокласників виразніша оцінна складова й вони більшою мірою узгоджені з тенденціями жаргонотворення.

Розмаїття шкільних реалій утілюється в ЛСП „Навчання”.

Найрозгалуженішим є лексичний ряд „Школа”. Свій „рідний” навчальний заклад діти називають здебільшого *божевільнею, тюрмою, каторгою, вуликом* чи *мурашником*. Анкети містять і такі номінації: *академія, блюварня, дурдом, пекло, пенхауз, хата*.

Стимул *школа* викликає в підлітків чимало асоціацій. В анкетах учнів 5 — 7 класів з Івано-Франківської області (опрацьовано 149 анкет) наведено, зокрема, такі: *навчання* (13); *знання* (9); *канікули* (6); *дурна* (6); *наука* (5); *вчитися* (5); *дурдом* (4); *в'язниця* (3); *мука* (3); *уроки* (3); *учоба* (3); *щоб учитися* (3); *велика* (2); *вчитель* (2); *канікули* (2); *мучилка* (2); *навчальний заклад* (2); *параша* (2); *розум* (2); *туфта* (2); *тюрма* (2); *школяр* (2); *божевільня* (1); *болото* (1); *будя* (1); *будівля* (1); *великі знання* (1); *вона* (1); *гарний настрій* (1); *де навчаються* (1); *дім науки* (1); *друзі* (1); *дурість* (1); *дурна хата* (1); *жах* (1); *зло* (1); *зоопарк* (1); *катастрофа* (1); *клас* (1); *класно* (1); *коробка* (1); *лажа* (1); *місце для навчання* (1); *мудра* (1); *мудрість* (1); *ні* (1); *нудно* (1); *нудьга* (1); *оцінки* (1); *погана* (1); *приміщення* (1); *середня* (1); *там, де вчуся* (1); *тлумачний словник* (1); *фуфло* (1); *хата* (1); *храм науки* (1); *шкільний* (1); *щастя* (1).

З поданого переліку (59 реакцій) 23 реакції мають негативну конотацію, проте ядро словника складають позитивно марковані або нейтральні реакції *навчання, знання, канікули, наука, вчитися, уроки*. З негативно конотованих у ядрі перебувають реакції *дурна, дурдом, в'язниця, мука*, що кількісно поступаються. Як зазначали вище, негативна оцінка школи є соціально вмотивованою не лише для українських підлітків. Переконливі свідчення містить звіт про польові дослідження, проведені Полом Вілісом в одній зі шкіл Бірмінгема [10: 487 — 488]. Група підлітків (типові шкільні бунтівники, які називали себе „хлопчаками”) тонко розуміє природу шкільної влади, але використовує свій досвід радше для боротьби із системою, ніж для співпраці з нею. Дослідник наголошує, що „хлопчаки” розглядали школу як чуже середовище, яким, проте, можна маніпулювати для досягнення власних інтересів. „Хлопчаки” називали слухняних дітей, тобто тих, хто корився вчителям та добре вчився, „навушниками”. Проте й серед „навушників” багато таких, хто непримиренно ставився до школи, але приховував своє ставлення. Зрозуміло, що нерівність, яку засвідчує та

потверджує школа, не додає підстав для її позитивного сприйняття. Яскравий образ „кастової стратифікації” сучасної української школи зафіксував Любко Дереш у романі „Кульг”, пор.: *„Взагалі учні коледжу мали строгу кастову приналежність. І дві найвпливовіші — це чуваки та пацани..., які є евфемізмами слів „формал” та „неформал”... Оскільки „неформали” є всього лиш опозицією (всьому: суспільству, школі, формалам, батькам), будемо відитовхуватись не від них, а від їхніх опонентів — формалів”*.

Підліткам загалом властивий бінарний поділ світу на чорне й біле, тож кількісне переважання лексики негативної оцінки в підлітковому соціолекті видається цілком закономірним. На це вказують дослідники мовлення німецької, британської, американської молоді [4]. Підґрунтя негативного образу школи можна шукати й з-поміж психологічних чинників. Так, психолінгвісти вказують на амбівалентність людської оцінки як такої. Проаналізувавши концепт „Освіта” крізь призму іронії, російські дослідники дійшли висновку про можливість побудови двох фреймів для одного поняття — такого, що ґрунтується на нейтральній дефініції, і такого, в основі якого лежить іронічне визначення [25: 85 — 86]. Освіта, отже й школа, супроводжується ореолом скепсису, адже засвідчує розумному обмеженість пізнавальних можливостей людини (згадаймо Сократове *Я знаю лише те, що нічого не знаю*), а від немудрого приховує міру його інтелектуальної нищості, створюючи ілюзію розвитку.

Варто зазначити, що в „Словнику асоціативних норм української мови” Н.Бутенко слова-стимулу *школа* немає, тому робити висновки про зміни в мовній свідомості за результатами асоціативного експерименту поки що передчасно. Як реакцію слово *школа* словник наводить на стимули *9 будинок, 5 квадрат* [6: 115]. Безсумнівно, що в дитячій мовній свідомості й, відповідно, мовній картині світу це поняття відіграє помітнішу роль, що зумовлює актуальність досліджень у царині онтолінгвістики.

Об’єктом підліткової мовотворчості стають такі реалії шкільного життя, як домашні завдання (*домашка, домаха, доманя, домуня, д/з, хомворк, уроки, завдик*) та контрольні (*контролка/контрольна, контроха, контрошка, контра, ГО, ткр, тематична, роботонька*). Годі уявити сучасну школу без шпаргалок, які діти називають *шпаками, шпорами, фішками, гармошками, черканями, заничками*.

Виразно оцінний характер властивий лексичним рядам „Щоденник”, „Класний журнал” та „Погана оцінка”, пор.:

Щоденник	Щоден, щоденка, тайник, пужало, щодик / щидик, книга жалоб, гроб, брехун, трехло
Класний журнал	Червона книга, книга темряви, книга правди, страх, ужас, династія, чорний список, журик, зернятко, бомба, око
Погана оцінка	Поганка, біда, прокуратор, бліна, колик, ворона, мерша, фу-фу, пара, капець, хвіст

Позитивна оцінка домінує в номінаціях субполя „Перерва”: *реклама, рекламна пауза, свобода, рай, пауза, відбій, лафа, кайф, нове життя, райська насолода, тема, монастирські дзвони, перекур*. Звісно, не оминають увагою школярі й канікули — таку бажану реалію сучасної школи: *вихідні, кайф, воля, шара, передих, отпуск, лафа, балдьюж, дні миру, на Канари*.

Підлітковий лексикон є втіленням певних комунікативних шаблонів та стереотипів, проте привертає увагу дослідників і в словотворчому аспекті, оскільки засвідчує активні процеси в мовній стихії. Наведені приклади переконують, що найпотужнішим джерелом формування жаргонного словника підлітків є афіксація. Продуктивними, зокрема, є суфікси суб'єктивної оцінки: **-оньк-** (*роботонька*); **-ан-, -ен-, -ун-** (*доманя, черканя, зарубіжканя; мовенія; домуня*); **-к-** (*зарубіжка, мовознавка*); **-ик-** (*щодик, журик, завдик, колік*); **-ег-** (імовірно, як фонетичний варіант **-иг-** — *курвега*). Помітним є використання російських сленгізмів: *домаха, контроха, передих, перекур, класша* тощо. Прикладом префіксально-суфіксального словотвору є слово *ошколований* — так в одному класі називають відмінника. Творення цієї лексеми можна пояснити також опосередкованими відношеннями між дериватом та проміжним/віртуальним (уявним) елементом, який би мав бути, але якого, по суті, немає: *ошколований* ← [*о+школ-+юва-ти*] ← *школа*. Власне, саме так мотивує творення подібних okazionalizmів Ж. Колоїз, пор.: *оскатертинений, олаццюжений, опортретений* тощо [16: 148 — 150]. Цікавий приклад складних слів у підлітковому вокабулярі — *толкоголовий* (толкова голова).

Продуктивним способом є абрєвіація, пор.: *ткр* (тематична контрольна робота), *дз* (домашнє завдання), *ТО* (тематичне оцінювання). З-поміж „підліткових слів” чимало утворено відкиданням частини основи: *фізра, фра, укрмова, украй, керя/кера*. Деякі підліткові слова виникають на основі морфолого-фонетичних збігів: *шпака, шпора* (шпаргалка), *журик* (класний журнал). Джерелом творення багатьох жаргонізмів виступають іншомовні слова, зокрема англіцизми [28: 36 — 37], які вживаються або як екзотизми (*homework* — домашнє завдання), або як метафоризовані запозичення (*пенхауз* — школа), або служать основою для словотворення за допомогою питомих засобів (*вундеркіндер* — від *вундеркінд* і *кіндер-сюрприз*). Аналізуючи лексикон британських та американських підлітків в аспекті мовної гри, Р. Боднар до продуктивних залучає й деякі некодифіковані способи словотвору, а саме: сленгові римування, цифрове та літерне кодування, перекручування загальноновживаних слів, епонімію та часткову парцеляцію слова [4: 8]. Проте найяскравіше лінгвокреативні здібності підлітків виявляються в семантичній деривації. Різноманітними метафоричними та метонімічними перенесеннями є більшість прикладів, наведених в анкетах вторинних номінацій. Підлітки переосмислюють назви популярних кінофільмів та книжок, реалій буденного життя (*книга темряви, червона книга* — класний журнал). Дослідники

наводять чимало прикладів відображення в шкільному жаргоні нових реалій зовнішнього світу, наприклад комп'ютерної термінології: *база даних* — класний журнал, *сканувати* — списувати [17]. Діти не забарилися з реакцією на вподобання заможних українців відпочивати в екзотичних теплих краях, про що свідчить вторинна номінація канікул *на Канари*. Утім, цю номінацію можна пояснювати і впливом масової культури, зокрема, телесеріалами. Неабиякий вплив на лексикон школярів справляє реклама. Серед наведених в анкетах прикладів зумовлені рекламою, приміром, такі: *рекламна пауза* (оголошення телеведучого перед блоком реклами), *райська насолода* (з рекламного ролика батончика „Баунті”) — перерва.

Проаналізовані приклади є лише штрихами до мовного портрета українського школяра-підлітка, якому притаманні особливе бачення світу, своєрідність його сприйняття й пізнання. Психологи констатують, що процес соціалізації сучасних підлітків істотно відрізняється від того, як це відбувалося наприкінці двадцятого століття: так, за дослідженнями вітчизняних психологів, якщо підлітки 70–90-их рр. ХХ ст. найбільше цінували чесність (83,6%), товариськість (67%), доброту (54,3%), скромність (53%) тощо, то сьогодні на вершину аксіологічної піраміди потрапили цінності індивідуального характеру — здоров'я, любов, дружба, особисті матеріальні вигоди, що зумовлено глобальними соціальними трансформаціями [1: 6]. Ці зміни засвідчують і відповіді дітей на запитання „*Навіщо навчаєшся мови?*”. Анкетування дає підстави для висновку, що для 11 – 15-літніх українців пріоритетними в навчанні мов є прагматичні мотиви. Запропоновані підлітками варіанти відповідей об'єднали в кілька груп. Найчисельнішою є група, яку складають відповіді про важливість вивчення мов для інтелектуального розвитку особистості (приблизно 72 відповіді зі 197 анкет, тобто 36,5 %). Зі знанням мов діти пов'язують формування та прояв таких інтелектуальних якостей, як мудрість, досвід, ерудиція. 20% опитаних (40 відповідей) наголошують на важливості мовної освіти для успішного спілкування. 24% опитаних (47 реакцій) переконані, що мов потрібно навчатися, щоб комфортніше було подорожувати. 17% респондентів пов'язують навчання мов з майбутньою успішною кар'єрою, а 5,5% — мріють працювати за кордоном. Якщо взяти до уваги тих, кому мови потрібні, щоб переселитися в чужі краї, а також тих, хто мріє там навчатися, то кількість таких анкет сягає 7%.

Отже, соціолект підлітків є тим камертоном, який дає змогу вловити найтонші коливання в аксіологічній сфері сучасного соціуму. Причини цього феномену лежать у психічній природі підлітків, суть якої Ж. Піаже вбачав у здійсненні останньої фундаментальної децентрації, коли особистість звільняється від залежності від конкретних об'єктів у полі сприйняття світу й починає ставитися до світу в сенсі того, як його (цей світ) можна змінити [20: 104 – 105]. Власне, виявом такого ставлення є й підліткова лінгвокреативність, що її яскраво засвідчує досліджений матеріал.

Аналіз результатів соціолінгвістичного дослідження дає підстави для кількох висновків.

1. Своєрідність відображення шкільних реалій у свідомості українських підлітків свідчить про удосконалення їхньої дискурсивної діяльності та дискурсивної поведінки і дає змогу простежити етапи соціалізації, а також особливості дорослішання. Водночас підлітковий соціолект є тим дзеркалом, у якому ми, дорослі, мусимо впізнавати самих себе, бо мова підлітків — це здебільшого приміряння дітьми «дорослої» мови, їхня вербалізована реакція на справжні, а не декларовані, дорослі цінності.

2. Шкільну субмову слід розглядати крізь призму «підліткового бунту», який має соціальні передумови та виявляє типологічну подібність в усіх суспільствах, де є організоване шкільне навчання. Бінарний поділ світу на чорне й біле зумовлює переважання в підлітковому соціолекті лексики негативної оцінки.

3. Підліткова мовотворчість виявляється в різні періоди підліткового віку неоднаково, що зумовлено індивідуальним психічним розвитком, у процесі якого підлітки починають ставитися до світу як до об'єкта перетворення відповідно до програми власного життя.

4. Дослідження особливостей відображення шкільних реалій у свідомості українських підлітків має лінгводидактичну перспективу, адже з огляду на комунікативну природу процесу навчання можна припустити, що поліпшення його результативності залежить від того, наскільки успішною є комунікація учасників педагогічного дискурсу.

1. *Абдюкова Н. В.* Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка: Автореф. дис. ...кандидата псих. наук. — К., 2000. — 19 с.
2. *Бєлова А. Д., Ніколенко О. В.* Прізвиська: соціокультурний і соціопрагматичний аспекти // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. — К., 2004. — №10. — С. 11 — 16.
3. *Богданович Г. Ю.* Концептуальная картина мира сквозь призму языковой личности // Филологические студии. — Симферополь. — 2001. — № 3. — С. 19 — 22.
4. *Боднар Р. В.* Соціолект підлітків як субкультура сучасного лінгвосоціуму: Автореф. дис. ...кандидата філол. наук: 10.02.04 / КНУ імені Тараса Шевченка. — К., 2007. — 19 с.
5. *Бурда Т. М.* Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): Автореф. дис... кандидата філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. — К., 2002. — 22 с.
6. *Бутенко Н. П.* Словник асоціативних норм української мови. — Львів, 1979. — 119 с.
7. *Вахтин Н. Б., Головка Е. В.* Социолингвистика и социология языка. — СПб., 2004. — 336 с.
8. *Врублевська Г. Й.* Лінгвокреативні процеси формування молодіжного жаргону // Вісник Житомирського педагогічного університету. — 2004. — № 14. — С. 186 — 187.
9. *Галунова Н. Н.* Гендерный параметр в изучении ассоциативно-вербального поведения детей в раннем онтогенезе // Культура народов Причерноморья. — 2004. — № 49, — Т.1. — С. 125 — 128
10. *Гіденс, Ентоні.* Соціологія. — К., 1999. — 726 с.
11. *Гуц Е. Н.* Репрезентация образов сознания подростка некодифицированными языковыми знаками: психолінгвістический аспект: Автореф. дисс. ...доктора філол. наук. — Барнаул, 2005.

12. *Дзюбишина-Мельник Н.* Розкажу тобі я ще й про те... (Мова дитячої літератури) // *Культура слова*. — К., 1991. — Вип. 41. — С. 62 — 68.
13. *Дзюбишина-Мельник Н.* Художній стиль і мова творів для дітей // *Культура слова*. — К., 1992. — Вип. 42. — С. 85 — 90.
14. *Доценко Т. И.* Сферы общения и активные тенденции в лексиконе подростка // *Международная научная конференция «Изменяющийся языковой мир»* — Пермь, Пермский госуниверситет, ноябрь 2001, <http://language.psu.ru/bin/view.cgi?art=0059&lang=rus>
15. *Карасик В.И.* Язык социального статуса. — М., 2002. — 333 с.
16. *Колоїз Ж.В.* Українська оказіональна деривація: Монографія. — К., 2007. — 311 с.
17. *Мамаева С. В.* Своеобразие речевой субкультуры школьника-подростка; http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0112789.pdf
18. *Мацько Л.* Аспекти мовної особистості у проєкції педагогічного дискурсу // *Дивослово*. — 2006. — № 7. — С. 2 — 4.
19. *Мечковская Н. Б.* Социальная лингвистика. — М., 2000. — 207 с.
20. *Обухова Л. Ф.* Концепция Жана Пиаже: за и против. — М., 1981. — 191 с.
21. *Огар Е. І.* Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження // *Вісник Сумського державного університету*. — 2006. — №3. — С. 10 — 17.
22. *Психология современного подростка*. — М., 1987. — 270 с.
23. *Седов К. Ф.* Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. — М., 2004. — 320 с.
24. *Ставицька Л. О.* Аргю, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. — К., 2005. — 464 с.
25. *Толочко О. В.* Фрейм „Образование” сквозь призму иронии // *Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: Сб. науч. тр. / ВГПУ*. — Волгоград, 1999. — С. 85 — 88.
26. *Цейтлин С.Н.* Язык и ребенок: Лингвистика детской речи. — М., 2000. — 240 с.
27. *Шэффер Д.* Дети и подростки: психология развития. — СПб., 2003. — 976 с.
28. *Юферова О.* Функційні особливості англіцизмів у сучасній українській прозі // *Дивослово*. — 2007. — № 12. — С. 36 — 37.

Oksana Danylevska

SCHOOL REALIA IN THE UKRAINIAN TEENAGER CONSCIENCE:
A SOCIOLINGUISTIC PERSPECTIVE

The paper discusses the results of a complex sociolinguistic research (including polling, observation, and associative experiment) aimed at looking into the peculiarities of the teenage social idiom formation and functioning. The features specific for school realia in the Ukrainian child mind are tracked down. School vernacular is to be viewed through the prism of “teenage rebellion” which, on the one hand, calls forth the domination of the negative evaluative vocabulary in the teenage idiom, and on the other hand, determines the peculiarity of the linguocreative processes typical for this category of speakers.

Keywords: sociolinguistics, children speech linguistics, teenage social idiom, school jargon, language conscience, teenage linguocreativity